

A KRONICH-PALOTA FEKETE ÁRNYA

AZ ÉPÜLET A ZOMBORI VÉRENGZÉS SZIMBÓLUMA

Ezerkilencszázkilencvenkettőben, az Antológia Kiadó gondozásában jelent meg *Juhász László Barangolás a magyar múltban – Ez volt a 20. század* című antológiája, amelyben a Szabad Európa Rádió szerkesztői posztját 33 évig betöltő szerző igen meghökkentő adatot közöl. Íme egy idézet a könyvből: „Zomborban, bár a magyar kémelhárítók Patarcsics szerb vezetőnél megtalálták a „fekete listát”, a kivégzésre szánt helyi magyarok névsorát, és a figyelmeztetett személyek nagy része elmenekült, mégis 5650 ártatlan magyart végeztek ki ebben a városban. (...) Az orosz- és a partizáncsapatok 1944. október 20-án vonultak be Zomborba és azonnal megkezdtek a megtorlást. Az áldozatok egyik gyűjtőhelye a Kronich-palota volt. Onnan vitték éjszakánként tehergépkocsikon az összekötözött foglyokat a lóversenyterre, ott lelőtték és tömegsírhoz földelték őket. Gyakran élve temették el az áldozatokat. Ezen a helyen 2500 magyart öltek meg. A gyalogsági laktanyában mintegy 200 embert végeztek ki. A megkínzottakat gyakran izzó parázson futtatták mezítláb.” Juhász László 1990. május 18-án elhangzott, s az említett kötetben közölt rádiós jegyzetének alapjául ugyanaz a megrázó „élménybeszámoló” szolgált, amely *Cseres Tibor Vérbosszú Bácskában* című munkájának vezérfonalát képezi, nevezetesen két halálmegvetően bátor bácskai lelkész, *Szűcs Márton* és *Kovács József* kézirata.

Azt gondolhatnánk, hogy több mint egy évtizeddel a '44-ben és '45 tavaszán történekről nyilvánosság elé tárt adatok közlése után ma már könnyebben szólalnak meg e borzalmas hónapok szemtanúi, át- és túlélői. Bizony, a félelem legtöbbször még mindig fogva tartja a hallgatás kelepcéjében, s a poklok poklát megjártak közül mind többen távoznak úgy az élők sorából, hogy magukkal viszik a sírhoz rettenetes titkukat. Nemrég beszélgettem az 1941-ben Zomborból Budapestre férjhez ment *Erdélyi Edittel*, aki amellet, hogy mesélt az itthon maradott családtagjaival, szüleivel, testvéreivel való sokáig nehézkes kapcsolattartás keserveiről, azt is elmondta, hogy az 1944 őszén és '45 tavaszán Zomborban történt magyargyilkolásról csak a hetvenes évek végén hallott először. A Kalap utcai (ma Ilija Birčanin utca) szomszédok után érdeklődve mindig kiterő válaszokat kapott, s utólag átgondolva maga is furcsállotta, hogy röpke 3–4 hónap alatt annyi életerős, fiatal ember halt meg „váratlanul” szülővárosában.

Zomborban a több ezer emberáldozatot követelő tömegmészárlás azonosult a Kronich-palotával. Akit ebbe az épületbe egyszer bevitték, az onnan nagy valószínűséggel soha többé ki nem jött. A városban csak

egy túlélőt sikerült szóra bírni, de ő is igen szűkszavúan, s azzal a kikötéssel szólalt meg, hogy csak nevének kezdőbetűit használom. F. S.-t két fivérével együtt már október 20-án figyelmeztette valaki, hogy rejtőzzenek el, mert nevük szerepel a halállistán. Két idősebbik testvére falun, rokonoknál húzta meg magát, ő viszont nem vette komolyan a névtelen levelet. Mindaddig, amíg az oroszok is itt voltak, úgy tűnt, a magyarok védeltségét élveznek, ám egyetlen nappal az orosz hadsereg távozását követően F. S.-ért jöttek és a Kronich-palotába kísérték, ahol – elmondása szerint – akkor már mindenfelé összevert emberek heverték. Az épületben 1941-től '44-ig a járásbíróóság működött. Az épület pincéje kis helyiségekre volt elválasztva. A pincét használták a foglyok kihallgatására, a különféle kínzási módszerekre és a halálra „ítéltek” elkülönítésére. F. S.-tól azt követelték, sorolja fel azoknak a nevét, „akik együttműködtek a megszállókkal”. Figyelmeztették, tudnak arról, hogy a családjával ő is éljenezte az 1941-ben, a Bajai úton (ma Vojvođanska ulica) bevonuló magyar hadsereget. Azt követelték, sorolja fel az ott megjelentek nevét. Miután ő azt válaszolta, hogy akkor még csak tizenéves gyerek volt és nem emlékezik a történetekre, úgy próbálták megfélemlíteni, hogy néhány kíntást végignézetek vele. Elmondása szerint a foglyok között sok volt az idegen, akiket máshonnan tereltek ide; állítólag Bajmokról, Szivácról, Verbászról is hoztak be magyarokat. Volt, akit égő parázson táncoltattak, másnak a szemét vájták ki vagy a körmeit tépték le kezéről-lábáról. A legkegyetlenebb kíntást a város egyik legnagyobb jötevőjén, a ma is mezőgazdasági szakközépiskolának használt tanintézet alapítóján, a szerbek által *Ćironak* becézett *Falcione Sándoron* hajtották végre. Őt elevenen megnyúzták. A szó szoros értelmében, a koponyájától a végtagok végéig, lefejtették róla a bőrt.

A foglyok egy-egy csoportját az éjszakai órákban összekötötték, és kivezették őket az épületből. Egyik sem tért vissza. Egy ilyen alkalommal sikerült F. S.-nek megszöknie.

A Kronich-palota tőszomszédságában lakó *Horváth Károly* és a túloldalon lakó *L. K.* mesélték el, hogy heteken keresztül egész éjszaka elviselhetetlen sikoltozás hallatszott az épület pincéjéből, éjszaka pedig jól kivehetően látszottak az árnyak, amikor terelték ki a foglyokat.

A rettegett helyre kísérték be *Hettesheimer Imre* köztisztviselőt is, akit a szemtanúk elmondása szerint a végbevitt kíntás után átszállítottak a požarevacai börtönbe, s ott lefolytattak ellene egy látszateljárást, majd tizenöt évi börtönbüntetésre ítélték, mivel „*együttműködött a megszállókkal*”. Hettesheimer Imre háza a zombori magyar értelmiség egyik közkedvelt gyülekezési helye volt, megfordultak itt írók, költők, festők, jogászok, orvosok, a katolikus, a református és az evangélikus gyülekezetek lelkészei. A kultúrát nagyra értékelő és azt önzetlenül támogató ügyvéd politikával soha nem foglalkozott. A Kronich-palotában végbevitt és a požarevacai börtönben folytatott kíntás annyira

megviselte szervezetét, hogy néhány hét után belehalt. Családja hiába könyörgött a megboldogult kiadatásáért, a karhatalmiak azzal utasították vissza, hogy „*hazaárulót nem lehet emberhez méltón temetni*”. Fiatalabbik lánya a család utolsó pénzét összeszedve kenyerezte le a zombori kocsistól a vasúti teherhordón át a börtönőrökig mindazokat, akiknek a közreműködésére szüksége volt édesapja tetemének hazahozatalához. A család titokban helyezte el az ügyvéd földi maradványait a családi sírboltba, ám a nevét a mai napig nem merték felvésetni a sírkőre. A jó módú családot mindenétől megfosztották, őket az udvari mosókonyhába parancsolták le, s éveken keresztül ijesztgették, zaklatták az édesanyát és két lányát.

Évtizedek múltán sem merte senki szóba hozni azt, hogy 1944 októberétől újévig szinte minden este sortűzek hallatszottak a Sztapári út végén, mindkét oldalon és a Renuskának nevezett, Szent Rókus temető mögötti árkoknál. Pedig mindenki tudta, mi történik. Ezekben a helyeken lőtték halomra a Kronich-palota foglyait, legtöbbször épp csak egy vékony földréteget vonva föléjük. A Renuskánál meggyilkoltakat kocsira dobálták és átvitték a Sztapári útra, ott földelték el valamennyi áldozatot. Azon a helyen a hetvenes évek elején nagyszabású építkezés vette kezdetét. A Sztapári út jobb oldalán lakótelep épült, baloldalt pedig a központi autóbusz állomás. Amikor hozzáláttak az alapok kiásásához, mindenféle emberi csontok kerültek a felszínre. Az építkezés köré deszkakerítést emeltek, az építésvezetőket pedig a belügy behívatta, és óva intette, hogy sehol ne járjon el a szájuk. Egyikük elmesélte, hogy néhol kivehetően látszott, „több rétegben”, egymásra lettek beásva a szerencsétlenek és a csontok mellett hurokba font drótok heverték mindenütt, amiből arra következtethetünk, hogy összedrótózva vitték őket a helyszínre.

Három nyilvános kivégzésre is sor került 1944 novemberében. A *Kubik*, *Madarász* és *Wlach* vezetéknevű egyéneket a központban, a Szentháromság templom plébániaépületének Városháza felé néző falánál lőtték főbe. Még a szétloccsant koponyákat sem engedték eltakarítani, mondván: „*maradjanak a falon elrettentő példának*”. Egyikük sem foglalkozott soha politikával, mélységesen vallásos életet élő családok eltartói voltak, iparosok, akik az 1941-es úrnapi körmenet élén vonulva vitték az egyházi, valamint a magyar Szent Koronával ékesített zászlót. Felettük sem ítélkezett bíróság, hanem a Kronich-palotából kísérték ki őket a kivégzés helyére, feleségüket és gyermekeiket pedig puskacsövet a tarkójukra fogva kényszerítették a kivégzés végignézésére. Kubik József, aki 13 évesen nézte végig apja főbelövését, felnőttként is képtelen volt túltenni magát a megrázkódtatáson, s többszöri öngyilkossági kísérlet után 1988-ban, nehezeket kötve magára, a Ferenc-csatornában fulladt meg. A másik család elhagyta a várost, nem tudni hová telepedtek át. A harmadik család híresen szép lánygyermekét, aki szintén

tizenévesként nézte végig apja meggyilkolását, egy szerb katonatiszt arra kényszerítette, hogy menjen hozzá feleségül, különben kiirtja a családját. Szerencsétlen engedett a kényszernek, de elméje elborult és alkoholizmusnak adta a fejét.

T. Valéria elbeszéléséből tudjuk, hogy a Főutca egyik leghíresebb (nem volt hajlandó megnevezni, hogy melyik a mai napig meglévő öt közül) fényképészüzletének tulajdonosa miként jutott a jól menő üzlethez. A mostani tulajdonos inas volt egy magyar fényképésznél, akit 1944 novemberében a fasisztákkal való együttműködés vádjával jelentettek fel az inas szülei. A tulajdonos-mestert még látták a Kronich-palotába bemenni, ahonnan soha nem tért vissza, a feljelentő pedig „hálából” megkapta a híresen jó üzletet.

Mint már írásom legelején említettem, a Kronich-palota neve a magyarság 1944-es golgotájának szinonimájává vált, azonban a „felszabadítók” bevonulása ennek az épületnek a falain kívül is a helybeli magyarok testi és lelki megaláztatásának idejével esik egybe. Valamennyi megszólalni hajlandó megkérdezett fájdalmas emlékekről számolt be, és kivétel nélkül azt állították, hogy a magyarok addig voltak viszonylagos biztonságban, ameddig itt voltak az oroszok. Az orosz katonák védelmezték a civil lakosságot, akiknek a bántalmazását a partizánok azonnal megkezdték. A bejövetelüket követő éjszakákon a magyar családokat kiverték ágyukból és falhoz állították. Édesapámék a nagyszülőknél húzták meg magukat, a család fiatal férfitagjai elbujdostak, a nők a gyerekekkel pedig az öregeknél találtak menedéket. A két öreg befogadta négy menyüket és a tizennégy unokát. Éjszakáról éjszakára rájuk verték a nagykaput, kizavarták őket az udvarra, majd falhoz állították és követelték, mondják meg, hol vannak a férfiak, különben lelővöldözik az asszonyokat és az akkor 6-tól 12 éves gyermekeket. A testi-lelki terrort végzők főkolomposa egy bizonyos *Liščević Cuca* volt, a néhány házzal odébb lakó bunyevác szomszédok úgyszintén tizenpár éves lánya. Dédnagyapám hiába könyörgött neki: „*Cuca, hát megbolondultál, hát itt nőttél fel a gyerekeimmel, mi van veled?!*”, a kegyetlenkedő lány puskatussal vágott oda a szerencsétlen öregnek, mondván: „*Rohadt fasiszta, pofa be!*”. Apai nagyanyám, aki ápolónőként dolgozott az orosz hadiszálláson, néhány átvirrasztott és átretegett éjszaka után elpanaszolta az orosz tiszteknek, hogy milyen félelem gyötöri a családot. A következő éjjelen az orosz tiszték meglesték az eseményt, átugrottak a kerítésen, és úgy elverték a kegyetlenkedőt, hogy az összerondította magát. Ilyen és ehhez hasonló esetekről mindegyik beszélgetőtársam beszámolt.

Egy reggel a város több pontján felszerelt hangosbemondó azt harsogta, hogy a magyarok egy napi élelemmel, pokróccal délig kötelesek jelentkezni a *Sokol Otthonban*. A biztonság kedvéért, hátha valaki nem hallgat a hangosbemondóra, a magyargyűlölők (készarva *kerülöm a partizán megnevezést*) minden utcát végigjártak, s a város

mindegyik körzetéből csoportosan terelték az *Otthon* felé a magyarokat. Máig nem tudni, ki jelentette az oroszoknak, hogy mi történik, de azok mindegyik csoportot leállították, a szedett-vedett gúnyába öltözött, s roppant agresszív sovénokat puskatussal verték, a magyarokat pedig szétterelték, hazaküldték.

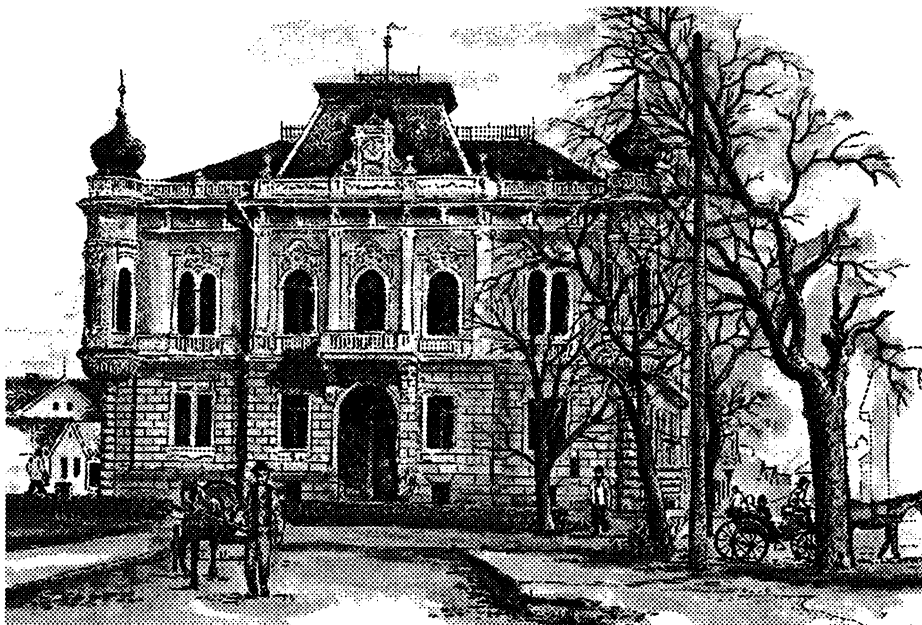
Az elfeledett áldozatok közé kell sorolnunk azokat a, zömmel hadirokkantakat ápoló fiatal lányokat, akik néhány nappal a partizánok bevonulása után haltak meg a legszörnyűbb kínok között. A németek által itt hagyott gyógyszereket rajtuk próbálták ki. Családunkból ketten estek e „kísérlet” áldozatául, napokig tartott rettenetes haldoklásuk.

Annyit az elhamarkodott és meggondolatlan vádaskodás leghalványabb gyanújától is mentesülve kijelenthetünk: *a zombori magyar családok között egyetlen olyan sem akad, amelyiket valamilyen bántalmazás ne ért volna 1944. október 21-ét követően.* Hogy bosszúról beszélhetünk-e? Aligha, mert még a józan ész sugallta fönntartásokkal „elfogadott” bosszú is legföljebb az azt kiváltókkal szembeni megtorlásban nyilvánulhat meg, de a zombori és környékbeli magyarok soha nem adtak okot arra, hogy ekkora gyűlölettel kíséreljék meg kiirtani az írmagjukat is. Kizárólag tobzódó és az eszközökben nem válogató nemzetgyűlöletről beszélhetünk. Tudott-e a történekről Tito, és vajon az első tömegmészárlások hírére reagálva meggátolhatta volna az emberi aggyal felfoghatatlan kegyetlenkedés folytatását? Nem tudhatjuk bizonyossággal, de feltételezhető, hogy tudott, egyesek szerint pedig azért hunyt szemet megbocsáthatatlan módon a történések felett, mert abban bízott, hogy az ilyen módon „kitombolt” vérbosszú után, az „elégtételt vevőkkel” könnyebb lesz felépíteni egy békés társadalmat. Óhatatlanul felvetődik az a kérdés is, hogy tudott-e a világ arról, ami itt történik, hiszen nem egy-két napról, hanem hosszú, vértengertől szennyezett hónapokról van szó. Lehet, hogy igen, de tekintettel a háború folytatására, negyvenezer magyar nem sokat számított a nagyhatalmak szemében, vagy talán ha hírül is vették e borzalmat, nem gondolták, hogy nagyságrendileg ennyi emberről van szó. Ám később, amikor a háborús bűnösök „bevadászására” és a felettük való ítékezésre került a sor, nem kellett volna sorra venni a délvidéki magyarságot kipusztítani szándékozókat is? Megdöböntő, hogy sem a világ, sem a magyarság anyaországa, sem pedig a titói Jugoszlávia semmit nem tett annak érdekében, hogy legalább némely bűnösök meglakoljanak kegyetlen gaztettükért, s elkerülhetetlenül párhuzamot kell vonnunk az újvidéki „hideg napok” alatt elkövetetteknek a következményei és a bennünket ért rettenet között. Tudjuk, a magyar állam kiszolgáltatta a bűnösöket. Tényleg azt gondolhatta bárki, hogy negyvenezer ember halálára fátyol borul és a feledés sötétjébe merülnek a történekek?

S végezetül, de egyáltalán nem utolsó sorban, mindegyikünkben felmerül a kérdés: tényleg el akarják velünk hitetni azt, hogy a helybeli

szerbek semmit nem tudtak az egésztől? Tényleg el kell hinnünk azt, hogy Zomborban több ezer embert lehetett halálra kínozni és lemészárolni úgy, hogy mindaz ne tűnjön föl az akkor már többségi szerbségnek? Valóban nem vették észre azt, hogy szomszédságukból sorra tűnnek el a magyarok? ... Bennem óhatatlanul a nyilasok budapesti gáztettei sejlének fel, s igencsak zokon venném, ha a tősgyökeres pestiek közül bárki is azt állítaná, hogy sejtelve sem volt arról, mit művelnek a „henteslegények”. Legföljebb azt hinném el, hogy otthon ők is meg-siratták a régi jó szomszédot, elmondtak érte egy imát, de semmit nem tehettek, mert ha bármit tenni próbáltak volna, akkor ők is ugyanúgy végzik, mint a meggyilkoltak. Mindkét esetben csak ennyire futja a jóindulatomból, és egy morzsányival sem többre, mást nem hiszek el.

Noha közhelynek számít, hogy az emberiség mércéjén nem az áldozatok száma számít, negyvenezer nemzettársunk megkínzására és lemészárlására még ennyi évtized távlatából sem tekinthetünk közönyösen. Hogyan tudunk ennyi fájdalmas emlékekkel a lelkünkben tovább együtt élni, annak a biztos tudatában, hogy az ő apáik a mi apáinkkal mit cselekedtek? Csak egy mód van rá: ha mindenki emelt fővel leróhatja kegyeletét saját áldozatainak emléke előtt, s végre tisztázzuk a tisztázatlant (lehetőleg közösen és mindenképp őszintén), anélkül, hogy megkísérelnénk egymást túllícitálva bebizonyítani azt, hogy kinek nagyobb a bűne. Nem könnyű feladat egyik fél számára sem.

A hírhedt Kronich-palota Zomborban. Sok száz, vagy talán sok ezer áldozattal együtt itt tűnt el Plank Ferenc sziváci plébános.

(Cirkl Rudolf festménye, 1944)